

A logikai alapelvek apriorisztikus felfogása Pauler Ákosnál

MADARÁSZNÉ ZSIGMOND ANNA

Az imperialista korszak reakciós, idealista filozófiáinak kérdésfeltevésai és a kérdésekre adott feleletei nem hagyták érintetlenül a logikát sem, közelebbről a modern formális logikát sem. Sőt azt kell mondanunk, hogy a modern formális logikát egyrészt maga az irracionalizmus hívta életre, az irracionalista filozófiának volt szüksége a szigorú logikai felépítettség látszatára, és e szerep a formális logikára hárult.

A modern formális logika számtalan válfaja ismeretes (szemantika, szimbolisztika, matematikai logika, tiszta logika). Közös vonásuk, hogy mindegyikről kimutatható valamilyen összefüggés, valamilyen kapcsolat korunk reakciós filozófiai irányzataival.

A mi közelebbi feladatunk Pauler Ákos logikájának bírálata, de ezt a feladatunkat csak akkor tudjuk elvégezni, ha vizsgálódásunkat kiterjesztjük és a „tiszta logikai” iskola bírálatává szélesítjük.

Ez a dolgozat egy átfogó munkának egy részlete, és mint ilyen első-sorban Pauler Ákosnak — aki a „tiszta logikai iskola” magyar megszólaltatója —, a logikai alapelvekre vonatkozó nézeteit vizsgálja. Mivel azonban a logikai alapelvek bírálata és közelebbről Pauler a logikai alapelvekről vallott nézeteinek bírálata szervesen illeszkedik bele a „tiszta logikai iskola” által felvetett kérdések bírálatába, szükséges az egész munka fő mondanivalójának igen rövid, még vázlatosnak sem mondható ismertetése, a legfontosabb problémakörök megjelölése.

A „tiszta logika” önmagáról azt tartja, hogy megszabadult mind a materializmus, mind az idealizmus korlátaitól, mind pedig a hagyományos formális logika és a hegeli dialektikus logika korlátaitól, és elért egy filozófiai, illetve logikai harmadik úthoz. Be fogjuk bizonyítani, hogy ez a logikai harmadik út egyáltalán nem harmadik, hanem minden racionális magvától és egyben értékétől megfosztott formális logika, „korszerű” logikai terminológiába bujtatva. A főbb kérdések megvilágítása során e logikai iskola számtalan követője és híve közül a legfontosabbakat, a legjellemzőbbeket fogjuk kiemelni: Bolzanot, az iskola megalapítóját, különösen igazság-tana miatt, Lotzet — aki e logikába a fogalmak valósággal való egyezése helyett az „érvényesség” fogalmát vezeti be, és Husserlt, mint az iskola legkiforrottabb képviselőjét és egyben a „tiszta logika” vagy másképpen „apriori” logika teljes rendszerének megalkotóját.

Vizsgálódásunkat és bírálatunkat nem lehet csak immanens módon elvégeznünk. Elsősorban azért nem, mert a „tiszta logika” — különösen

Husserl óta —, olyan szorosan összefonódott az irracionálizmus fejlődésével, hogy tételei és egész rendszere meg sem érthető az irracionalista ismeretelméi leti-problémafelvetés megértése nélkül. Ez egyben azt is jelenti, hogy a logiká-síkon megjelenő problémák, kérdések és válaszok mélyén a filozófiai, világnézeti harcok — a filozófiának, a világnézeteknek e kor nagy társadalmi kérdéseire adott válaszai — rejlenek. Így ebben az összefüggésben világítható meg pl. a tiszta logika dühödő támadása a hegeli logika, és napjainkban a marxista dialektikus logika ellen, ebben az összefüggésben válik majd érthetővé, hogy miért nem képes a „tiszta logika” saját célkitűzését, a dialektikus logika szétzúzását elérni. A „tiszta logika” dialektikus logika-ellenessége mögött az irracionálizmusnak a dialektikához való általános módszertani viszonyát kell kutatóknak, emögött pedig az irracionálizmus társadalmi, történelmi gyökereit fedeznünk fel. Ennek megfelelően Pauler esetében elsősorban az első világháború utáni magyar viszonyokat kell megvizsgáljunk ahhoz, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, miért vette át Pauler újszólván kritikátlanul és minden eredetiség nélkül a husserli iskola hagyományait, és miért lehetett ezen keresztül a Horthy-korszak hivatalos filozófusa.

Be kell bizonyítanunk, hogy a modern formális logikát (a „tiszta logikát”) is jellemzik mindazok a tendenciák — természetesen logikai síkon —, amelyek az irracionalista filozófia fejlődésére jellemzőek. Szükségszerűen következik be a logikai színvonal süllyedése, amely elsősorban a tételek önkényes felállításában, bizonyítás helyett az érvényesség deklarálásában, racionális megismerés helyett az intuíciónak mint *egyetlen logikai módszernek* az alkalmazásában stb. jut kifejezésre.

E logikai iskolák tartalmi és módszertani problémáinak taglalása során kimutatjuk, hogy azok nemcsak Hegelhez képest jelentenek óriási lépést visszafelé, hanem a formális logika nagy kidolgozóihoz, Aristoteleshez és Leibnizhez képest is. Mindez szükségszerű, és azért következik be, mert formai kifejezőjévé váltak a modern irracionálizmusnak. Husserl logikája a husserli lényeglátást, a valóság zárójelbe vételét van hivatva szigorú tudományos köntösbe burkolni. Ha az elvont tartalmatlanság — amely nemcsak Husserl fenomenológiájára, hanem minden irracionálizmusra jellemző —, egy logikai rendszer tartalma, akkor nem lesz nehéz a tartalomhoz méltó megismerési módszert, jelen esetben az intuíciót megtalálni. A „tiszta logika” kifejezést nyugodtan felválthatjuk az „irracionalista logika”, vagy „intuíciós logika” kifejezéssel, ez sokkal inkább kifejezi a lényegét.

A tiszta logika bírálatát három nagy problémakör vizsgálata során fogjuk elvégezni: az igazságról vallott nézeteket, a logikai alapelvek tanát és a fogalom tanát fogjuk kritikai elemzés tárgyává tenni. Így a készülő munkának ez lesz a három fő fejezete, minden más kérdésben elfoglalt álláspont (pl. ítélet-elmélet) ugyanis pusztán korrelátuma a felsorolt három probléma tiszta logikai megoldásának.

Bár a tiszta logika alapkategóriájáról, az igazságról és a fogalomról — később közlendő —, részletes, átfogó kritika készül, mégis szükségesnek tartjuk — ha részletes kifejtés nélkül is — ezekről néhány, a tiszta logikai alapelvek bírálatának elvégzéséhez szükséges gondolat előrebocsátását, vállalva azt a fogyatékoságot, hogy ezek az igazságról és a „tételről” előrebocsátott megjegyzések az összefüggésekből kiragadottnak hatnak. E hiányt csak a teljes munka elkészülte után lehet kiküszöbölni.

I. A logikai alapelvek problémája a „tisza logikában”

A logikai alapelvek kifejtése a hagyományos logikában központi jelentőségű. Ez adódik a formális logika lényegéből, jellegéből, vagy ha úgy tetszik, meghatározásából. A helyes gondolkodás legáltalánosabb formáinak feltételeit kell megállapítania. Ezeket az előfeltevéseket elsőként Aristoteles dolgozta ki, ezért logikája korszakalkotó jelentőségű a filozófia történetében. Azóta az alapelvek megfogalmazása átment némi változáson (inkább kár, mint haszon származott belőle), de minden formális logika a három alapelvre : az azonosság elvére, az ellentmondás elvére és a harmadik kizárásának elvére építi fel rendszerét. Leibniz óta a három törvényhez egy negyediket is hozzáveszünk, az elégséges alap törvényét.

A törvények részletes ismertetése nem lehet e dolgozat feladata. Szükségünk van azonban arra, hogy felvázoljuk az aristotelesi logika álláspontját az alapelvek kérdésében, majd pedig érintenünk kell a hegeli logika alapelv felfogását, mert csak így lehet a „tisza logika” alapelvekről vallott tételeit megérteni és kritikailag elemezni, vagyis szűkebben vett feladatunkat megoldani.

Az azonosság elvének több megfogalmazása ismeretes : „A est A,” „minden dolog az, ami” stb. Az értelmezések is rendkívül eltérőek. Nagyon igaz van Fogarasi Bélának akkor, amikor kifejti, hogy az aristotelesi azonosság elv és egész logika tudománytörténetileg nagyjelentőségű, de a tudományos fejlődés kezdeteit jelenti. Fogarasi elismerve az azonossági elv jogsultságát (csak annyiban a helyes megismerés elve, amennyiben a valóságban fennálló azonosságot tükrözi vissza), megmutatja azt is, hogy az azonosságtörvény hagyományos formájában a valóság metafizikus felfogásával áll kapcsolatban, különösen akkor, ha érvényességi körén túlfeszítik, és erre a formális logikák nagyon hajlamosak.

Az ellentmondási elv (vagy Fogarasi terminológiája szerint nem-ellentmondási elv) az aristotelesi logikának legsarkalatosabb tétele, Aristotelesnél mind a valóságban, mind a gondolkodásban érvényes, egész logikája az ellentétek egymást kizáró jellegére épül. Ugyanezt mondhatjuk el a harmadik kizárásának törvényéről is. Aristotelesnél és az egész aristotelesi logikában még nem válik ketté a létező és a gondolkodás axiomája. Aristoteles abból indul ki, hogy úgy gondoljuk a dolgokat, ahogy azok vannak. Aristoteles axiómái az objektív külvilágtól éppúgy megkövetelik az azonosságot, a nem-ellentmondást stb., mint a gondolkodástól. Így az aristotelesi logika alap-törvényeiről azt kell mondanunk, hogy a valóság és a gondolkodás közös törvényeit írja le elemi fokon. A valóságtörvények és gondolkodástörvények szétválasztását csak a modern filozófiai fejlődés vetette fel.

Ennek a differenciálatlanságnak egyik oka feltétlenül abban volt, hogy a tudományos gondolkodás még kezdetleges. Gondoljunk csak Kant ismeretelméleti kérdésfeltevésére, ahol tulajdonképpen először válik igazán tudatossá a megismerő szubjektum és a megismerendő objektum különbsége és vetődik fel a törvényszerűségek különbsége is. A modern filozófiában kezdik kutatni a gondolkodás sajátos természetét, azt, hogy a természeti törvények milyen sajátos módon jelentkeznek a gondolkodásban. Csak a gondolkodás dialektikus természetének felismerése tette lehetővé a gondolkodási törvények specifikumának felismerését, és az elemi fokon megfogalmazott valóság-törvény és gondolkodás-törvény azonossága helyett megjelenik a gon-

dolgodás-törvények adekvát megfelelése a valóság-törvényeknek megfogalmazás.

A differenciálatlanság másik oka az elsőből következik. A tudományok, az ismeretek kezdetlegessége okozza, hogy a logika születése pillanatában meg is merevedett. Tényként kell elfogadnunk, hogy Kantig a formális logika egyre inkább a merev, metafizikus gondolkodás kifejezőjévé vált, és ezzel meg is rekedt az elemi összefüggések felismerése fokán. Ebben nem különbözik korunk logikai iskoláitól (tisztá logika, matematikai logika) semmiben sem. Amiben mégis különbözik, az a valósághoz való viszony. A szűkebb értelemben vett aristotelesi logika az alapelveket — mint már mondtuk — a valóság törvényeinek is tekinti.

Aristoteles a létezőre vonatkoztatva ezt mondja: „van a létezőben egy elv, amelyre nézve nem lehet tévedni, sőt mindig ennek ellenkezőjét vagyunk kénytelenek tenni, azaz igazat mondani s ez az: lehetetlen, hogy ugyanaz a dolog egyidőben létezzék is meg ne is létezzék”. (Metafizika, VI. könyv 5.). A metafizikusan részekre bontott valóságnak, az egyszerismindenkorra megmerevített létnek és az ugyanígy megmerevített gondolkodásnak valóban vannak közös törvényei. Csak ezek a törvények általánosságuknál, abszolút formai jellegüknél fogva vajmi keveset mondhatnak az élő eleven valóságról és gondolkodásról. Mégis, amit az aristotelesi logika axiómái a valóságról és a gondolkodásról mondanak — majd a későbbiekben láthatóvá válik, — messze több, mint amit a „tisztá logika” tud mondani, ha egyáltalán ezt megkísérli.

A formális logika azzal, hogy a gondolkodás formáit és alapelveit meghatározta, be is töltötte feladatát. Hegel szavaival: „Az iskola, ahol egyedül érvényesek az ilyen törvények, a logikájával együtt, amelyet komolyan előad, rég elvesztette hitelét a józan emberi értelem, valamint az ész előtt.” Hegel volt az, aki a formális logika bírálatán keresztül továbbment és egy új, korszerű dialektikus logikát teremtett, természetesen a maga idealista korlátával. A hegeli bírálat további mondanivalónk szempontjából lényeges, ezért röviden ismertetjük.

Az azonosságtörvényt szemügyre véve az elvont, tisztán formális azonossággal ($A \text{ est } A$) szembeállítja a konkrét azonosságot, melyet igazi azonosságnak is nevez, mert a létet és meghatározásait, mint megszünten-megmaradót foglalja magában. Az igazi azonosság *vonatkozás*, „önmagának megkülönböztetése önmagától”. A hegeli azonosság-elveket, amely nem más, mint a különbséget magában foglaló azonosság, Lenin materialista módon értelmezi. Kifejti, hogy az egyes és általános azonossága a legegyszerűbb mondatban is kifejezésre jut (A falevél zöld stb.). Ez az azonosságtörvény a valóság és a gondolkodás dialektikus voltát rögzíti meg.

Bírálat alá veszi Hegel az ellentmondás és a kizárt harmadik tételét is, megállapítja, hogy az ellentmondást „távol akarja tartani magától és épp azzal, hogy azt teszi, elköveti”.

Az ellentmondást tagadni ellentmondáshoz, és pedig nem dialektikus, hanem a léttől idegen ellentmondáshoz vezet. A hegeli logika ezen a ponton ütközik leginkább össze a hagyományos logikával. A két felfogás így áll egymással szemben; a valóság ellentmondás-mentes — minden ellentétes. Az előbbire épült az aristotelesi, az utóbbira a hegeli logika. A kizárt harmadik tétele helyett pedig éppen ezt kellene mondani: minden ellentétes, hiszen sehol, sem a földön, sem az értelemben nincs elvont vagy-vagy, csak konkrét

van, tehát magában különböző és ellentétes. Ha pedig a világot az ellentmondás mozgatja — akkor az ellentmondás gondolható is. (Ahogy pl. a végtelen elgondolható, matematikailag leírható.)

A konkrét azonosság, az ellentmondás, a hegeli alap (azonosság és különbség egysége) dialektikus törvények, melyeket Hegel fedezett fel. Ezen túlmenően pedig megoldotta (vagy Lenin szavaival élve zseniálisan rátalált) a valóság és gondolkodás viszonyának problémáját. Hegel megmutatta, közvetve mutatta meg, hogy a logikai alapelvek nem üres burkok (mint a hagyományos logikában), hanem a valóság visszatükrözései. A dialektikus logikában a valóság és gondolkodás törvényei egy magasabb szinten, az élő eleven valóság és gondolkodás fokán egyeznek meg. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a megegyezés Hegelnél fordított, és inkább csak sejtés, az értelem-ből levezetett, azonban ezt az idealista rendszerbe való beagyazást elhagyva, előttünk áll a hegeli logika a maga jelentőségében és nagyságában. Hegel logikája lehetővé teszi egy korszerű, a tudományos fejlődésnek megfelelő marxista dialektikus logika kidolgozását, ennek egyik nélkülözhetetlen alapja. A formális logika bírálatával kapcsolatban azonban Hegel túllőtt a célon, mert igaz az, hogy a formális gondolkodás, amelyet Hegel pusztán értelmi gondolkodásnak nevez, az elvont általánosnak a formájára korlátozódik, és az ismeret amit nyújthat, éppen ezért üres, korlátolt. Magában foglalja azonban az elemi formákat, az elemi gondolkodás elemi törvényeit, és ezek a maguk határai között, de csak ott, érvényes, helyes elvek, *elemi feltételei* a logikus gondolkodásnak. Hegel ezt nem látta és teljes egészében negligálta a formális logika törvényeit. Ennek ellenére a hegeli logika a dialektikus tagadása a formális logikának, vagyis a megszüntetve megőrző tagadása, nem pedig a mai formalisztikus logikák. Hegelnél természetesen ez nem volt tudatos.

Az aristotelesi és hegeli logika ezen vázlatos összehasonlítása után meg kell határoznunk a „tiszta logika” helyét a logikai irányzatok fejlődésében és harcában.

A XIX. és XX. század filozófiai fejlődésére a hegeli dialektika elleni elkeseredett harc a jellemző. Ennek okait, megnyilvánulási formáit, és azokat a mélyreható társadalmi tendenciákat, melyek az antidialektikus irányzatok uralomrajtúását elősegítették, külön fejezetben fogjuk ismertetni. Itt nem kísérhetjük végig az irracionalista fejlődés keretében létrejött logikai alapproblémák alakulását. A tiszta logikában a kérdés így van feltéve: Hogyan, milyen módon lehet a dialektikus logikai alapelveket megsemmisíteni? Melyik az a logikai koncepció, amely felveheti a versenyt az elsőpró erejű hegeli koncepcióval? Több kísérlet mutatja, hogy milyen elsőrendűen fontos kérdés ez. Új iskolák születtek: szimboliztika, szemantika, a „tiszta logika” stb. Különböző eszközökkel egyazon célért indultak harcba: még a dialektika leghalványabb elemét is kiküszöbölni a logikából. Azért olyan fontos e probléma megoldása, mert a hegeli logika a valóság belső törvényszerűségeinek, fejlődésének, a megismerés fejlődésének logikája; a hegeli logikában minden idealizmusa ellenére sincs lehetőség arra, hogy a misztika, az intuíció, a „lényegszemlélet” helyet kapjon. A hegeli módszer a valóság dialektikáját többé-kevésbé felismeri, ebből született.

Rendkívül tanulságos és jellemző, de egyben meglepő is az az út, melyet a „tiszta logika” választ a hegeli logika kiküszöbölésére.

Az első lépés, kiküszöbölni a valóságot. A módszer nem új, még az indoklás sem. Husserlnek azért kell „zárójelbe” tennie a valóságot, hogy

„az objektív tiszta lényegiségek szemléletéhez” jusson és ezeket objektív apodiktikus formában fejezhesse ki, a szigorú tudományosság nevében. A „strenge Wissenschaft” követelménye mögött a fenomenológia álobjektivista tartalma húzódik meg: a mítosz (a belső élmény) egy színvonalra kerülése a realitásokkal. Ezt a tartalmat van hivatva elrejtteni a formális logika a maga rendszerességével. Ezért forr össze elválaszthatatlanul a modern irracionalizmus a formális logikával, de csak az aristotelesi követelményektől (gondolkodás és valóság egyezése) megfosztott formális logikával.

Bolzano kiköti, hogy a tételnek (Satz an sich) nem szabad egzisztenciát vagy valóságot tulajdonítani. . . „a magánvaló tétel, mely a gondolat, vagy ítélet tartalmát teszi, nem exisztáló valami” (Bolzano: Wissenschaftstheorie I. köt. 70. o.). Bolzano számára teljesen közömbös, hogy a tétel igaz-e, vagy hamis. Az egész iskola alapmondanivalója a tartalomról, a valósághoz való viszonyról ebben csúcsosodik ki. Ennyiben a formális logika szigorú megkötéseit is figyelmen kívül hagyja, mely eleve kiköti az igaz ítéletekből való kiindulást. Ahhoz, hogy az igazságnak, amely a „tiszta logika” központi kategóriája (ez önmagában ellentmondás, hiszen a tiszta logika nem tartalmi logika), mibenlétét meg lehessen ragadni, Bolzano szerint meg kell szabadítani, függetleníteni kell mindentől, ami relatív (a valóságtól), és a megismeréstől is. Lotze felfogásában fejeződik ki legpregnansabban, hogy az igazság van (es gibt Wahrheiten) a valóság, gondolkodás és *minden felett* és *minden előtt*. Lotze az igazság függetlenné tételére külön fogalmat teremt: az érvényességet.

Az érvényességi mozzanat bevezetése egycsapásra megold egy sor kérdést. A tétel vagy alapelv érvényes. Ez azt jelenti, hogy nem kell kutatnunk, hogy igaz-e vagy hamis, azaz megfelel-e a valóságnak, vagy sem. Ezek után fel sem tehető a kérdés, hogy a logikai megismerés elején vagy végén szerepel-e a valóság. De kiküszöbölhető az a kérdés is, hogy a gondolkodás, a megismerés milyen viszonyban van a tétellel, vagy a legvégső tételekkel, az alapelvekkel.

Az érvényesség elve úgyszólván azonos a platoni idea eszmével, és nyugodtan mondhatjuk, hogy ezen eszmetan modern filozófiai interpretációja. Hiszen amíg Platonnál a dolgok az eszmékben részesülnek, addig itt a dolgok előtt van az érvényesség, anélkül nem gondolhatók.

Hegelnél a logikai előfeltevés vizsgálódás eredménye. Logikájának abszolút igazságát, az abszolutum önkifejlődését a megismerés valóságos folyamatából, illetve az emberi megismerés történelmi fejlődéséből vezette le. Hegel a logikát úgy tekintette, mint összefoglalását és leírását az emberi megismerés folyamatának és fejlődéstörténetének, összefoglalását ezen fejlődés dialektikus törvényszerűségeinek. Hegel logikája a valóságról, annak mozgásáról, fejlődéséről szól, igaz, hogy idealista módon az objektívet szubjektivizálja és fordítva a szubjektívet objektivizálja.

Az aristotelesi logikáról már korábban elmondottuk, hogy a gondolkodás elemi logikája és egyben a valóság elemi összefüggésének tükröződése is.

Lotze érvényességi logikája pedig szemben az aristotelesi és a hegeli logikával, a logikai alapkérdések megfogalmazásánál mind a valóságot, mind a gondolkodást kiküszöböli. „Tiszta” a valóságtól is, a rációtól is.

Minden törvénye, tétele egyszerűen eleve van, érvényes: éppen ezért „apriori” logika. Mi volt Lotze célja az apriori logika kidolgozásával? Lotze célja kettős volt. Egyrészt egy nem-aristotelesi logikát teremteni, másrészt

a hegeli logikát megsemmisíteni, annak tagadásán keresztül létrehozni egy korszerű formális logikát. Lotze tehát a logikai harmadik utat akarja kiépíteni. Az eredmény? A tiszta logika megszületése. Lotze logikai koncepciójánál meg kell jegyeznünk, hogy ő még az objektív idealizmus talaján áll. Történetileg megelőzi a teljesen irracionalistává fejlődött husserli logikát és egyben meg is alapozza azt érvényességi elméletével. A kérdés: a „tiszta logika” tekinthető-e nem-aristotelesinek; másrészt tekinthető-e a hegeli logika meghaladásának?

A tiszta logika annyiban valóban nem-aristotelesi, hogy a hagyományos logika „gondolkodástörvényeit, kiindulópontjait elveti (lásd alább a pauleri alapelvek ismertetésénél), tehát éppen azt, ami értékes, maradandó a formális logikában. Azzal azonban, hogy elveti a hagyományos logikát, nem válik nem-aristotelesivé, az egyszerű tagadás még nem meghaladás. A hegeli logikát kell tekintenünk az aristotelesi logika dialektikus tagadásának, mert az elemi logikát megszüntetve megőrző magasfokú, a gondolkodás bonyolult folyamatait átfogó és leíró logikát teremtett. Igaz az, hogy a tiszta logika Tétele merőben különbözik a formál-logika ítéletétől, de ez a különbözőség az aristoteleszi logika javára dönti el a kérdést. Ugyanis az ítélet-elmélet legalább annyit tud mondani, hogy az ítéletekben fogalmakat kapcsolunk össze, és megkülönböztet — legalábbis Aristoteles még megkülönböztet — igaz és hamis ítéleteket aszerint, hogy a fogalmak kapcsolata a valóságnak megfelel-e vagy sem.

Lotze ezzel szemben azt mondja, „a képzetek lefolynak, a dolgok vannak, a tételek érvényesek”. Ez pedig akárhogy nézzük, sokkal kevesebb, mint amit az ítéletről mondhattunk. Amikor ugyanis a tétel elé az érvényességet teszi, vagy az azonosság elé az apriorit, a logikai elsőt, egyébként minden marad az iskolai logika keretei között, nem történik más, mint az, hogy a tiszta logika hívei a tautológia hibájába esnek.

Még egy kérdésre kell választ adnunk ahhoz, hogy az „Eredmény” tisztán álljon előttünk. Hogyan jutottak a tiszta logika hívei Tételükhöz?

A tételeket közvetlen belátás alapján nyerjük — mondják. Az intuíció útján juthatunk el a legvégső elvekhez. Ugyanis ahhoz, hogy gondolkodjunk ezeknek az elveknek már lenniük kell, érvényesnek kell lenniük. Lotze egyik ilyen végső tétele, logikai előfeltevése, amelyet intuíció útján nyerünk: „Minden egyes dolognak a neki megfelelő általános fogalomhoz, minden egyes esetben az általános eset szabályához kell igazodnia.” (L.: Grundzüge der Logik u. Encyklopedie 31. o.). Ez az alapelv Lotzenak azért fontos, mert csak ez biztosítja logikájának „objektív” jellegét. Lotze még mértéktartó az intuícióval kapcsolatban. Husserl és Brentano megy tovább ezen a téren. Hogy a tudományos látszat megmaradjon, Brentano az evidenciát vezeti be, ez pótolja a bizonyítást. „*Az evidensen ítélőnek az igazság — nem az ilyen előfeltételekre való reflexióban — (itt a megismerés feltételeire gondol), hanem saját magában van biztosítva.*” (Wahrheit und Evidenz.) Ezzel az evidenciával azután úgy lehet operálni, ahogy tetszik. Pl. Brentano szerint a közvetlen tudáshoz, az evidens belátáshoz nem szükséges, hogy a belátónak a legkisebb elképzelése is legyen arról, hogy ezt a belátást milyen bonyolult okok, körülmények befolyásolják.

Husserl szerint pedig a normák, értékek, tételek stb. csak organikusan nyerhetők a „filozófiai objektumok tárgyiságából”. (Filozófiai objektumok lehetnek: principiumok, matematikai relációk, ontológiai tények, belső

élmények stb.). Ezt a tárgyiságot pedig a lényegszemlélet által intuitív módon ragadhatjuk meg. Ez az alapvető módszere Husserl fenomenológiájának. Inkább átélnünk kell a principiumokat, közvetlenül belátnunk, mint megismerni vagy felismerni. (E „közvetlen megismerés” bírálatára még visszatérünk.)

Lukács György mutatta meg Az ész trónfosztása c. művében, hogy az intuicionista irracionalizmus és az álobjektivitás szoros kapcsolata az imperialista korszak filozófiai fejlődésének fő jelensége. Itt, a „tisztá logika” képviselőinél ezzel a jelenséggel találjuk magunkat szemben.

Kérdésünkre, hogy mi lett az eredménye az aristotelesi logikától való elszakadásnak és a hegeli dialektika tagadásának, röviden azt felelhetjük: az irracionalista logika megszületése, mégpedig irracionalista formális logika megszületése. Filozófiailag ez ellentmondásnak tűnik, de ez látszólagos. Eddigi fejtegetéseink is mutatják, hogy erről van szó. Logikai és irracionális a filozófiai fejlődés során természetesen ellentmondást jelentett, mivel a logikai, a logikus a racionálissal forrott egybe. Az irracionalista fejlődés azonban azt a sajátosságot mutatja, hogy a logikai és az irracionális történelmileg kialakult ellentéte belső strukturális feloldott ellentétté vált azáltal, hogy a logika feladta racionális módszerét. A valóság negligálására, az intuicionista „lényegszemléletre”, az érvényességre felépített logika — mutasson bármilyen belső organizációt —, tartalmát és metodikáját, lényegét tekintve csak irracionalista logika lehet, ha a két fogalom látszólag antinomikus is. Ez a logika azért fér meg az irracionalizmussal és lehet kifejezője az irracionalizmusnak, mert teljesen formalisztikussá vált. Hegel szavait idézzük: „... mint egészen elvont minden tartalommal szemben közömbös, s éppen ezért minden tartalom iránt fogékony”. (Enciklopédia 129. o.). Hegel a formális gondolkodásra mondotta általában, de igaz a tisztá logikai formális gondolkodásra is, azzal a megszorítással, hogy elsősorban az irracionalista tartalom iránt fogékony.

Az irracionalista filozófiának éppen a formális logika fogalmi apparátusa ad tudományos látszatot, viszont ez a házasság a formális logikát sem hagyja érintetlenül, gondoljunk az előbbieken elmondott alapelvekre, tételekre. Az így létrejött irracionalistává vált formális logika tehát nem aristotelesi annyiban, hogy tárgya nem a tényleges emberi gondolkodás, és módszere az intuíció. Ha azonban az aristotelesi logikán tágabb értelemben a nem-dialektikus, tehát a formális logikát értjük, és azt kell értenünk, akkor a tisztá logika nem tagadása az aristotelesinek, de nem is azt meghaladó korszerű logika, hanem teljesen formalisztikussá vált aristotelesi logika. Egyetlen tételében sem fedezhetjük fel a továbbjutást, vagy az aristotelesit meghaladást, ezzel szemben felfedezhetjük Aristoteles meghamisítását.

Lotze nem érte el célját. A nem-aristotelesi logika — mely az irracionalizmus szféráiba jutott el a korszerűség jelszavával — nem állotta meg a helyét a hegeli logikával szemben, nem vált annak pozitív tagadásává. Lotze nevéhez csupán az fűződik, hogy a modern logikai idealizmus megalapítójává vált, amely követőinél később irracionalista logikává fejlődött.

A tisztá logikai iskola elégtelenségét az is mutatja, hogy nem vált napjaink uralkodó logikai irányzatává. A második helyre szorult, az első helyet a matematikai logika (Russell stb.) tölti be. A matematikai logikának jobban sikerült a formális logika uralmát a dialektikus logikával szemben biztosítania, ami ebben az esetben csak annyit jelent, hogy sikerült kibújni a dialektikus

logika követelménye elől. Ennek okát elsősorban abban kell látnunk, hogy a matematika fegyverzetével korunk természettudományos problémáihoz, azok filozófiai vonatkozásaihoz tudományosabb igénnyel szólhat. Ezen kívül ezt az elsőbbséget az is biztosítja, hogy a matematikai-logika a realitások talajából, a matematika rendszerének, levezetésének stb. talajából nőtt ki. (Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a matematikai logika is magán viseli a formalisztika minden olyan vonását, mely szemben a korszerű dialektikus logikával az idealista metafizika irányába torzítja el a formális logikát.)

Ezen előzetes megjegyzéseink után röviden levonjuk azt a következtetést, hogy az aristotelesi logika formalizmusát és a hegeli dialektikus logika idealizmusát a bennük levő értékeket megtartva, a marxista dialektikus logika van hivatva kijavítani és meghaladni. Továbbá a marxista dialektikus logika alapjairól lehet a különböző befolyásos idealista, irracionalista logikai felfogások tarthatatlanságát bebizonyítani. Erről az alapról kísérreljük meg a továbbiakban Pauler Ákos logikai alapelveinek kritikai elemzését.

II. Pauler Ákos felfogása a logikai alapelvekről

A pauleri alapelvek részletes ismertetése és kritikája előtt néhány előzetes megjegyzést kell tenni ezen alapelvek általános természetére vonatkozóan.

Az alapelvekkel szembeni fő követelmény Paulernél, hogy minden igazság végső formai előfeltevései legyenek.

Az igazság pedig az ő megfogalmazásában semmiben sem különbözik a bolzanoi, lotzei megfogalmazástól, vagyis az igazság fennállásának módja az érvényesség, amely semmiképpen sem tévesztendő össze a létezéssel. Ehhez annyit tesz még hozzá, hogy az érvényesség a legteljesebb permanenciát biztosítja az igazságnak, ami azt jelenti, hogy ami érvényes, vagyis igaz, az változatlanul az, tehát soha semmi körülmény között sem szűnik meg nem-igaznak lenni. Ennek bizonyítására, hogy újszerű legyen mestereivel szemben, Szt. Ágoston felfogását hozza fel, amely így hangzik: „...ha minden igazságot is változónak mondunk, legalább azt az egy igazságot változatlanul igaznak tartjuk, hogy van változó igazság”. (Pauler: Logika. 1925. 7. o.). Később látni fogjuk, hogy Pauler legkedvesebb bizonyítási módja ez a tautologikus szörfogatás, ami természetes is, hiszen egész filozófiai vilásképe az ortodox skolasztika kicsit modernizált megfogalmazása.

A létezésről és a megismeréstől független időtlen érvényességében fennálló igazságok közül kell kikerülnie az alapelveknek, mert „minden igazság előfeltételét csak olyan igazságok képviselhetik, melyek minden igazság közül a legegységesebbek” (uo.). E legegységesebb igazság viszont csak formai jellegű lehet és ezen Pauler azt érti, hogy minden lehető tárgyra kell vonatkoznia.

E követelményt és az alapelvek ilyen felfogását meg kellett alapoznia.

E megalapozást nagyon messze, Platónnál és Aristotelesnél kezdte el Pauler. (Érdekes volna kimutatni, hogy a tiszta logika általános jellemző vonásán túlmenően mennyiben a jellegzetesen magyar társadalmi és politikai elmaradottság terméke a platonista filozófia felelevenítése és népszerűvé válása.)

Filozófusunk szerint Aristoteles volt az első tiszta logikus, mert Aristoteles (Pauler szerint) felismerte a principiumban azon mozzanatot, amely minden fogalomnak, tudománynak és bizonyításnak, tehát a szubsztancia fogalmának is logikai előfeltétele, s így szükségképpen tágabbkörű koncepció, mint a szubsztancia. (P.: Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 1919. 313. o.)

Kant transzcendentális logikáját is saját igazolására használja fel, apriori észelvei is a pauleri elveket vannak hivatva alátámasztani. Kantnál az apriori észelvek az előfeltételei minden tudománynak. Ebből Pauler azt a következtetést vonja le maga számára, hogy „minden olyan böleselet, amely a végső észelvekig nem nyúl vissza, ingatag talajon áll, mert az igazság biztos fogalmáig nem juthat el”. (P.: Az 1910. év nevezetesebb filozófiai eseményei.)

Az „őskeresés” korunk idealista irracionalista filozófiájának fontos mozzanata.

Ebben az „őskeresésben” Paulernél a legkülönbözőbb kapcsolatok jönnek létre. A kanti ismeretelméleti criticizmusban és a transzcendentális logikában mégis csak ráció van, és éppen az ésszerűség védelmét szolgálja, ezt Paulernek is látnia kell, azért tanácsolja, hogy a Tiszta ész kritikája álláspontját az igazság Bolzano-féle teóriájával kell összekapcsolnunk. És bár a pauleri filozófia lényegét tekintve a legteljesebb kiállítás a hegeli dialektikával szemben, bár hivatásának tekint a platonizmus talajáról a kíméletlen harcra a hegelianizmussal szemben (mert helyesen ismerte fel a hegeli dialektika forradalmi jellegét), mégis igazság-elméletének megindokolásában Hegelhez is visszanyúl. Hegel abszolút eszméjével hasonlítja össze az érvényességében fennálló igazságot. Holott Hegelnél az igazság — erről előbb már volt szó — nem eleve meglevő előfeltevés, hanem a világfolyamat, a fejlődés végeredménye. Az összehasonlításra Paulernek valószínűleg a következő hegeli kitétel adott alkalmat; „... Ez az eszme azonban amaz eredményben akként határozódott meg, hogy az igazsággá lett bizonyosság, az a bizonyosság, amely egyfelől már nem áll szemben a tárggyal, hanem azt bensővé tette, azt önmagának tudja — s amely másfelől elvetette a magáról, mint olyasmiről való tudást, ami szembenáll a tárgyival és annak csupán megsemmisítése, a szubjektivitást külsővé tette s egy a külsővétételével.” (X. Logika I. 45. o.)

Az összefüggéseiből kiragadott részlet valóban úgy tűnik, alátámasztja Paulernek azt a felfogását, hogy az igazság az ismerettől teljesen független, a létezővel csupán párhuzamos és alkotórésze maga a tárgy, amelynek fennállását állítja. Ez a módszer példázza, hogy egy reakciós filozófia alátámasztására milyen egyszerűen lehet az objektív idealista és racionalista filozófia legnagyobb alakjaiból, Aristotelesből, Kantból és Hegelből (!) szubjektív idealistát és irracionalistát faragni. Csak egy kis hamisítás, kiragadott mondatok szükségesek hozzá. Ez önmagában is mutatja, hogy itt a klaszszikus filozófiai gondolkodáshoz képest valóban a filozófiai színvonal süllyedésével állunk szemben. És nemcsak azért csökkent a színvonal, mert Pauler személyében jelentéktelenebb, hanem ez törvényszerű tendencia, az irracionalista logikát csak logikai bukfencekkel, hamisításokkal lehet felépíteni, és erre személyükben jelentéktelenebb gondolkodók alkalmasak.

A logikai alapelvek általános jellemzéséhez hozzátartozik, hogy rámutassunk, milyen módon, milyen eszközökkel jut el Pauler az alapelvek felismeréséhez. „A tiszta elvi igazságokat, ... aminők pl. a logikai alapelvek, az intuíció egy neme: az evidencia közvetlen felismerése által, nem pedig

észrevevési élményekben ismerjük meg.” „Sőt a logikai alapelvek igazságainak felismerése épp abban áll, hogy azokat minden észrevevési élmény megállapítása szükségképpi előfeltételeinek ismerjük fel.” (Pauler : Az 1910. év nevezetesebb filozófiai eseményei.) Körülbelül ez az, amit Pauler mondani tud az alapelvekhez való eljutásról.

A logikai alapelvek megismerése egyik központi problémája a logikának. A legtöbb logikus megegyezik abban, hogy az alapelvek a legvégső igazságok, amelyek már logikai úton nem bizonyíthatók. Eddig nincs is semmi baj. Aristoteles tétele, hogy minden tudománynak bizonyításon kell alapulnia, de a közvetlen alaptételek tudása nem bizonyítható, kétségtelen sok félreértésre ad alkalmat, és az úgynevezett nem-aristotelesi logika hívei, közöttük Pauler is ehhez a megállapításhoz menekül.

A kérdés az, hogy közvetlen tudással, egyszerű belátással, intuícióval eljuthatunk-e a logikai alapelvekhez ?

Erről az evidens belátásról, vagy közvetlen tudásról Hegel azt mondja, nagyon találóan, hogy akik a közvetlen tudást tartják az igazság kritériumának, azoknak minden babonát és bálványimádást igazságnak kell nyilvánítaniuk. A közvetlen tudást „elvont magára való vonatkozásnak”, ezért elvont azonosságnak, elvont általánosságnak tartja, s mint ilyenről kimutatja, hogy hamis. „Ténylegesen hamisnak mutattuk ki tehát azt a felfogást, hogy van közvetlen tudás, olyan tudás, amelynek mással vagy önmagában magával ne volna közvetítése.” (Enciklopédia, 129. o.). Közvetett és közvetlen Hegelnél dialektikus kölcsönhatásban van egymással.

A tiszta logika Paulernél sem vált jobbbá, mint megteremtőinél, Bolzanonál, Lotzenál stb. Az axiómák evidencia útján való felismerése mellett a tapasztalat csak ilyen vonatkozásban szerepel nála : „Tapasztalati tanulásnak ... csak azt fogadjuk el, ami már logikus : a tapasztalás épül fel tehát a logikai belátáson, s nem a logikai belátások a tapasztaláson.” (Pauler : Logika, Bp. 1925. 2. o.).

Hegel a közvetlen tudás értelmezéséről helyesen mondotta, hogy önmagában nem létezik, azonban az axiómák lényegét a dialektikus materializmus alapján sikerült csak megragadni. Lenin pregnáns megfogalmazásában : „Az ember gyakorlati tevékenységének milliárd és milliárd esetben a különböző logikai alakzatok ismétléséhez kellett vezetnie az emberi tudatban ahhoz, hogy ezek az alakzatok az axiómák jelentőségét nyerhessék el.” (Filozófiai füzetek. 166. o.). Ezért és csak ezért nem szükséges az axiómákat bizonyítani, mert a gyakorlat, az emberi tevékenység már hebizonyította, és erről ismét csak a gyakorlatban győződhetünk meg. Minden tudománynak vannak ilyen végső axiómái, de nem azért evidensek, mert mi evidensen belátjuk (— hiszen ennek szubjektív voltáról a tiszta logika hívei is meg vannak győződve. Brentano mondja : annyi evidencia van, ahány evidensen ítélő —), hanem azért evidensek, mert megegyeznek a tapasztalattal. Fogarasi megfogalmazásában : „az axiómák a tapasztalat eredményeinek történeti és logikai általánosítása útján jöttek létre. Ebben az értelemben helyességük bizonyítást, beigazolást nyert.” (Fogarasi, Logika 299. o.). Ez a ténylegesen „nem-aristotelesi logika” álláspontja az axiómák megismerésének kérdésében.

Pauler egy eredetinek tűnő módszeréről, a redukcióról kell még az alapelvek kapcsán beszélnünk. A redukció logikai módszer, hivatása a tiszta logika óta az intuíciós evidenciát tudományos köntösbe öltöztetni. E „sajátos módszer” lényege Pauler megfogalmazásában: „A logika tehát

tételeinek kifejtésében úgy jár el, hogy valamely gondolati élményből, melynek helyességét belátjuk, visszakövetkeztet azon szabályokra, illetőleg elvekre, amelyeknek érvényét feltettük akkor, midőn gondolatunkat helyesnek, igaznak ismertük fel.” (Pauler : Logika 4. o.). Ha e megfogalmazást egyszerűbb szavakba öntjük, így hangzana : a redukció olyan eljárás, melynek segítségével bizonyos tételekből azokhoz a tételekhez jutunk, amelyeket eleve kimondtunk, eleve tudtunk. Az intuíció intuíció marad és a tautológia tautológia marad, hiába minden körmönfont megfogalmazás és játék a redukcióval. A redukció műszót Sigwart vezette be azzal az indokolással, hogy amint a matematika módszere a dedukció, a valóság tudományoké az indukció, a logikáé a redukció. Sigwart csupán a következtetés egy sajátos módját nevezi redukciónak, szerinte akkor van rá szükség, amikor a zárótétel és az egyik premissza van adva és keresendő a másik premissza. Ezt a sigwarti visszakövetkeztetést formálja át először Husserl és őt utánozza Pauler az érvényességi logika képére, oly módon, hogy míg indukcióval valóságokat keresünk — mondja — a redukció segítségével érvényességeket keresünk, redukcióval az igazságok időtlen viszonyait, azok tiszta logikai összefüggéseit kell kutatnunk. A legfőbb előnye a módszernek — emeli ki —, hogy egyetlen esetből, bármely tételből általánosíthat, kiolvashatja a neki megfelelő totalitást. E totalitás a legáltalánosabb formai előfeltevés.

Pauler azért tartja a redukciót saját módszerének, mert önálló módszerként még nem méltányolta senki. Ez igaz is, viszont az is igaz, hogy nem is fogadhatja el egyetlen logika sem, amely a tudományosságra igényt tart, hogy egyetlen tételből mint következményből olyan előzmény olvasható legyen ki, amely eleve meglévő apriori totalitás.

E redukcióval véli Pauler három alapelvét megfogalmazni, az azonosságot, az összefüggést, és az osztályozást. Már ezen a ponton kiderül logikájának logikátlansága, ugyanis hiába keressük a redukciós módszerrel „szükségyszerűen” levezetett alapelveket. A redukciós módszer is van, az alapelvek is vannak. Attól, hogy kijelentjük, hogy közük van egymáshoz, még nem lesz logikai összefüggés is közöttük. A három alapelv részletes kifejtése előtt még annyit jegyzünk meg, hogy e megfogalmazást így jellemzi Pauler : „Ez a logikai alapelvek transzcendentális fogalmazványa, mert minden lehető ismereti tárgyra való tekintettel van megkoncipiálva, legyenek bár az ismereti tárgyak alapelvek, matematikai relációk, vagy valóságok.” (Pauler : A logikai alapelvek elméletéhez. 14. o.).

A három alapelvnek az azonosságban, összefüggésben és osztályozás elvében való megfogalmazását tartja Pauler legnagyobb tudományos tettének, és egyedülállónak a filozófiai irodalomban.

A következőkben be fogjuk mutatni ezen alapelvekről, hogy nem egyedülállók, nem tartalmaznak új gondolatokat.

A hagyományos logika alapelveiből Pauler megtartja az azonosság elvét. Az $A \text{ est } A$ formula azonban tiszta logikai szempontból nem felel meg. Tiszta logikai szempontból az azonosságnak azt kell kifejeznie, hogy „az igaz tétel érvényessége azonos önmagával, vagyis megmarad”. (P. A logikai alapelvek elmélete 39. o.). Hogy a követelménynek megfeleljen az $A \text{ est } A$ formulát így alakítja át : $A \text{ csak } A$, azaz minden dolog csak önmagával azonos. Hogy ez mennyiben tiszta logikaibb, azt nem tudjuk megmondani. Azt azonban tudjuk, hogy erre a *csak*-ra azért volt szükség, hogy ebben az ellentmondás és a harmadik kizárásának elve elférjen, mert ezekre mint

külön alapelvekre Paulernek nincs szüksége. (A problémára még visszatérünk.)

Az azonosság „tiszta logikai” elvét elhatárolja Pauler mindazon logikáktól és logikusoktól, akik ezt a valóságra akarják vonatkoztatni, vagy gondolkodási törvényt látnak benne. Stuart Mill és az úgynevezett pszichológizmus ellen pl. az a fő kifogása, hogy Mill a logikai alapelveket a tapasztalattól elvont általánosításoknak tartja, s nem veszi észre Mill, hogy minden általánosítás már felteszi az összes logikai elvek érvényét. (Logikai alapelvek elm. 25. o.).

Már általános formában elmondottuk, hogy a tiszta logikai iskola felfogásában központi probléma az alapelvek intuícióval való megragadása. Pauler Brentano kijelentését, az azonosságnak közvetlen tárgyilag evidens felismeréséről átfurmálja és egyben igazolni kívánja azt is, hogy az azonosság minden igazság legvégső előfeltevése. „Az azonosság elvét helyesnek látjuk, mert közvetlenül igaznak ismerjük fel, nem pedig mert nem tudnánk másképpen gondolkodni.” (Logikai alapelvek elmélete 15. o.).

Mélyebb indokolást hiába keresünk, újra csak ezt találjuk; „Hogy minden dolognak valami tekintetben legalább önmagával azonosnak kell lennie, ez már a dolog fogalmából következik, s ez az egyetlen mozzanat, amelyre rámutathatunk akkor, mikor ez elv evidenciáját világítjuk meg. Ez evidencia másképpen azt teszi, hogy itt elemi belátásról, ha úgy tetszik, intuícioról van szó, amelynek tartalma más okokból nem vezethető le és nem bizonyítható s innen van, hogy ellenkezőleg: minden lehető levezetés és bizonyítás már felteszi érvényét.” (U. o. 15. o.).

Ez a felfogás nem egyedülálló a filozófiai irodalomban és nem is új. A skolasztika jellegzetes bizonyítási eljárásával és a husserli, brentanoi evidenciával állunk itt szemben.

Nem új ugyan, de jellemző Hegel azonosság-felfogásával szemben elfogult álláspontja is. Hegelnek azt a gondolatát veszi bírálat alá, hogy az azonosság magában foglalja a nem-azonosságot. Azt mondja, hogy a különbség csak „äusserlich” vagyis az azonosság lélektani feltételeihez tartozik, nem belső természetéhez, és Hegelt csak a lélektani és a tiszta logikai (jelentéstani) szempont összezavarása vezethette ahhoz a téves konklúzióhoz, hogy az azonosság lényege a nem-azonosság, „vagyis, hogy az azonosság elve nem érvényes” (!) (Logikai alapelvek elmélete 19. o.). Ezen a ponton meg is hamisítja Hegelt, vagy a legjobb esetben félreérti. Korábbi utalásainkban már elmondottuk, hogy az azonosság és különbség azonossága nem jelenti a formális logika azonosságtörvényének megtagadását, hanem pusztán korlátozott voltának felismerését és meghaladását. Pauler irtózik a változás gondolatának elismerésétől. Vagy, ha erre a tények rákényszerítik, akkor azt ilyenképpen intézi el, pl. Herakleitos panta rei-ével kapcsolatban: „A panta rei tételére alapított ellenvetés az azonosság elvének érvénye ellen — ha egyáltalán megáll —, csak az ismereti tárgyak egy részére: a valóságra hozható fel” (u. o. 18. o.). Az pedig „tiszta logikusunkat” nem érdekli és nem befolyásolja, hogy a valóságban hogyan folynak le a dolgok.

Ebben a Hegel és Herakleitos bírálatban a merev metafizikus gondolkodásmód, és formállogika védelme nyilvánul meg. A nem-aristotelesi logika követelménye itt háttérbe szorult.

Visszatérve az A *csak* A problémára, Pauler kijelenti, hogy a megfogalmazás szükségtelemmé teszi az ellentmondás elvének és a harmadik kizárási

elvnek a megtartását. Indokolásában azzal érvel, hogy ha *A csak* önmagával azonos, nyilvánvaló, hogy nem lehet azonos nem *A*-val, amit épp az ellentmondás elve fejez ki. (Logika 25. o.). A csak önmagával való azonossága már implikálja a non-*A* fogalmát, az pedig a harmadik eshetőség kizárását.

A hagyományos logika alapelvei valóban mutatnak olyan kapcsolatot, hogy egyik a másikból következik, az ellentmondási elv ténylegesen az azonosság elv negatív megfogalmazása. Mégis Aristoteles óta a hagyományos logika az ellentmondási elvet tartja a fő, az alapvető axiómának, azzal is kifejezést adva annak, hogy a formális logika a változatlanosság logikája.

Paulert valószínűleg nem olyan megfontolások vezették, hogy a változatlanosságról akart volna lemondani az ellentmondási elv kiküszöbölésével.

Azzal, hogy Pauler az ellentmondási elvet az azonosság elvében elsüllyeszti, elsősorban az elv jelentőségét akarta elhallgatni. A felfogás lehetővé teszi, hogy megkerülje a korszerű dialektikus logika bírálátát. A dialektikus ellentmondás felfogásának kritikája nagy nehézségeket jelentene, hiszen az egész hegeli koncepciót bíráló alá kellene venni. A platonista Pauler azonban a könnyebb utat választotta. Megelégedett azzal, hogy az azonosság elvéből ki vélte küszöbölni a különbséget, a „csak azonosság létezik”-kel pedig úgy gondolta, hogy az ellentmondás nem létezését már nem is szükséges bizonyítani. Az ellentmondási elv negligálása a hegeli logika indirekt tagadása, abban az értelemben, ahogy az egész tiszta logika fő feladatának tekintti az antidialektikus logikát jogaiba visszaállítani. A módszer azonban kísértetiesen emlékeztet a skolasztikus bizonyítási módra. Az ellentmondási elvnek nincs értelme, tehát ellentmondás sincs és az arra felépített hegeli logikának sincs értelme. Az ellentmondás kiirtása a filozófiából nem magyar jelenség. A burzsoá filozófia képviselői Hegel óta állandóan ezzel próbálkoznak. A XIX. század nagy filozófiai vitáiban azt vetették Hegel szemére, hogy szofisztikus módon összezavarja az ellentétet és ellentmondást, az ellentmondást a gondolkodásból átviszi a valóságra és annak mozgató erejévé teszi. Az ellentmondásnak a valóságból való kiűzésén áll vagy bukik a burzsoá világnézet. A burzsoá világnézet védelmében hadakozik az ellentmondás ellen Trendelenburg, Überweg Ed. Hartmann stb. A reformista revizionista Bernstein, Max Adler, Dühring ugyanebben az irányban tevékenykedik.

Pauler Ákos az ellenforradalom és a hazai reakció nevében végzi el e feladatot, az ellentmondás elhallgatásán keresztül, ennek teljes tagadását. A hazai társadalmi és politikai reakció a Tanácsköztársaság bukása után félt mindentől, ami a forradalom „rémképét” felidézhetette. Hegel vagy a dialektika mégcsak bíráló formájában sem szerepelhetett. Pauler pedig a társadalmi és politikai elmaradottság hatásos védelmét adta az általa választott „tiszta logika” hazai meghonosításával. Az ellenforradalom tudományos védelmét kívánta szolgálni azzal, hogy az ellentmondás fogalmát törölte logikájából. A felfogás ráadásul tetszetősnek is tűnt, mert azzal kérkedhet, hogy az aristotelesi logikát meghaladja ezen a ponton is. Az ellentmondás „tautológikus üressége” helyett új elveket állít fel, amilyen pl. az összefüggés elve. (Az nem zavarja azután, hogy az összefüggést tette ilyen tautológikus ürességgé.)

Az összefüggés elve nem következik az azonosság elvéből (mint a hagyományos logikában az ellentmondási elv, tehát ezzel is túlmegy a hagyományos logikán), hanem az összefüggés elve „új belátás eredménye, valami intuitív

novum felmerülésével jár a megismerő tudatában” (Logikai alapelvek elmélete. 21. o.).

Az összefüggés elvével akarja helyettesíteni az elégséges alap elvét, illetve azt teszi tiszta logikaivá az által, hogy az igazságok transzcendentális szférájába és azok szerkezetére vonatkozó elvvé „szélesíti”. A legelső és a legontosabb, amit erről az elvről Paulernek mondania kell, ismét az evidencia. A gondolat Bolzanoé. Igazságelméletének sarkpontja, hogy végtelen számú igazság létezik és ezek összefüggnek egymással, ez teljesen formális úton bizonyítható.

Az evidencia (az összefüggés) beláttatásának módja Paulernél: „Valamilyen abszolúte izolált principium fogalma önmagának ellent mond: mert az alapelv mindig eo ipso több tárgyra vonatkozik, és épp e vonatkozásban van a lényege.” Továbbá azt mondja: „Ha már most felvetjük a kérdést: miért képtelen gondolat valamely összefüggésből abszolúte kiragadott dolog fogalma, akkor erre válaszunk az lehet: mert evidens, hogy minden gondolható, vagyis logikailag megálló fogalma valami dolognak olyasvalamit jelent, aminek vonatkozása van más dologra is. E vonatkozás lehet sokféle természetű, de valamiféle vonatkozás már benne van a dolog fogalmában. Ez az evidencia a symptomája az elv elemi igazságának, amelynek viszont következménye, hogy az más principiumból nem vezethető le.” (Logikai alapelvek elmélete 21. old.).

E terjedelmes idézet közlését azért tartottuk szükségesnek, mert bepillantást enged a pauleri, de általában az egész tiszta logikai módszerbe. Úgy hisszük Spinozának itt is volna dolga. Spinoza éles, kemény kritikát gyakorol a skolasztikus bizonyítási eljárások felett, melyeknek közös lényegük a bizonyítandóval való bizonyítás. Ez a módszer roppant kényelmes, és különös előszeretettel alkalmazzák a vallásfilozófiában az isten-bizonyítások során. A tétel ez: isten tökéletes. Az érv mely alátámasztja így hangzik: mert az isten fogalmában benne van a tökéletesség.

E bizonyítási eljárást minden formális logika circulum in demonstrando néven a bizonyításban előforduló hibák között sorolja fel.

Nem tarthatjuk véletlen jelenségnek, hogy az evidencia beláttatásához tiszta logikusunk az isten bizonyítások jól bevált módszerét alkalmazza.

Az összefüggéselv evidensséget nem is kell bizonyítani, mert Pauler szerint az evidensséget „...bizonyítja az a körülmény, hogy minden lehető bizonyítás már felteszi az összefüggés elvének érvényét” (P.: Logikai alapelvek elmélete. 21. old.).

Úgy tűnhet, hogy az összefüggés elv bevezetése valamiféle dialektikus mozzanat a modern logikába. Bolzanonál is, Husserlnél is az összefüggés igazságok összefüggése. Náluk a logikai relációk felállítása azt a célt szolgálja, hogy új módon a matematika segítségével próbálják meg ezen összefüggések leírását. Véleményem szerint ez az egyetlen pozitívuma a „tiszta” logikának, amennyiben a logikai relációkat matematikai relációk analógiáira kísérli meg felépíteni. Itt volna egy lehetőség a formális logikát továbbfejleszteni a formális logika keretein belül. Ugyanis a matematikai exaktságot mintául venni nem feltétlenül káros, ha helyesen alkalmazzuk, és hozzájárulhatna a formális logika tételeinek pontosabb kifejtéséhez és főleg belső strukturális felépítésének kijavításához. (Gondoljunk a bizonyítás elmélet kidolgozatlanágára, az induktív és deduktív következtetések viszonyának tisztázatlanságára stb.)

Azonban a tiszta logikában e relációk leírása éppen a matematika mintájára a formalizmus síkján mozog, mivel az összefüggés lényegének megállapításánál a valóságos összefüggéseket meg sem kísérelik figyelembe venni.

Paulernél ez a formalizálás csak fokozódik. Mert az igazság, mely ég és föld között lebeg, ha másként nem, úgy függ össze minden más igazsággal, „hogy minden igazság ép igazság, s mint ilyen az igazság egyetemes kritériumaival bír, azaz formai struktúrájuk közös, így pl. érvényesül bennük minden logikai alapelv.” (Pauler: Logika 28. old.).

Az összefüggésekről szóló tanítás ilyen üres és kétségbeejtő tartalmatlan tétellé válik Pauler kezében. Az összefüggés igazi lényegét nemcsak, hogy nem kísérli meg, de nem is kísérelheti meg megragadni. Nem tételezhetjük fel még azt sem, hogy ezen elv bevezetésével Pauler „jót akart”, mert azzal, hogy az összefüggés kategóriáját pusztán formai alapelvvé változtatta, és gnoszeológiai jelentését teljesen negligálta, tulajdonképpen ki nem mondottan a dialektikus összefüggés elvet — kiküszöbölte. Vagy mondhatnánk úgy is, hogy az összefüggés elv evidens logikai alapelvvé tételével az élő eleven valóság ellentmondásosságát visszatükröző összefüggés kategóriát feloldja egy absztrakt, üres, formai principiummá. Ezt a tettet pedig semmiképpen sem nevezhetjük nagy vagy eredeti filozófiai tettnek, sokkal inkább nevezhető az ortodox skolasztikus Pauler önmagához való hűségének.

A harmadik felvett alapelvről, amit Pauler az osztályozhatóság elvének nevez, vajmi keveset mondhatunk. Itt egy logikai műveletet ér ugyanaz a sors, mint az előbbieken egy ismeretelméleti kategóriát. Az osztályozás műveletét minden formális logika tárgyalja. Ismeretes, hogy akár természetes, akár mesterséges osztályozásról legyen szó, az osztályozásnak a valóságban meglevő kapcsolatokon kell alapulnia.

Ezzel szemben a pauleri apriori elv azért áll fenn, azért érvényes, mert itt is, mint a másik két alapelvnél, „a principium érvényének tagadása már felteszi épp a tagadott elv érvényét. Mert ha azt akarnám bizonyítani, hogy nem minden dolog tartozik valamely osztályba, akkor elsősorban is a kivett dolgokat magukat azon osztályába sorolom a dolgoknak, amelyek nem tartoznak valamely osztályba, tehát tagadásommal már állítom azt, amit tagadni akartam.” (Logika 24. old.).

Az osztályozhatóság logikai alapelvvé tételével Pauler Platon eszmetanának óhajt precíz, tudományos, logikailag megalapozott formát adni. Az általános, az egyetemes vagyis nála az idea mindenekelőtt való fennállásának igazolását célozza ez az alapelv. „Az egyetemesség tehát épp oly constitutív eleme a létező dolgoknak, mint az egyes dolgok : épp ezt fejezi ki az osztályozás principiuma. Ennek érvénye másszóval tehát azt jelenti, hogy az egyetemesség épp oly elemi, tovább nem levezethető adottság, mint az egyes dolog.” (Logika 31. old.).

Ime előttünk a három logikai alapelv, melyet Pauler „fedezett fel”. Összefoglalólag most már megállapíthatjuk, hogy eredetinek ható rendszerében találunk egy gondolkodás-törvényt, az azonosság elvet, egy ismeretelméleti kategóriát, az összefüggés elvet és egy logikai műveletet az osztályozhatóság elvét. E három pauleri alapelvvel azonban még nem ért véget a logikai alapelvek rendszere, mert Pauler hűen utánozva Bolzanót és Brentanót elsősorban a skolasztikára emlékeztető hierarchikus értékrendszerüket alkalmazza az általa felfedezett apriori elvekre, azok kapcsolatából újakat vezet le ;

ilyenek a sorozatszerűség alaptétele, a korelativitás alaptétele, a rendszerezés alaptétele és az egyenlőség alaptétele. Ezek azonban rendkívül érdektelenek; kifejtésüket és bírálatukat mellőzzük. Fejtegetéseinkből kitéjük, hogy Pauler logikája nem más, mint napjaink antidialektikus idealista logikájának az úgynevezett tiszta logikának epigón módon való előadása. Ezt a logikai iskolát lényegét tekintve irracionalista logikának neveztük, mert tartalma és eszközei irracionálisak. Semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hogy Pauler ezt az irracionalista logikát művelte. A hazai társadalmi és politikai elmaradottságnak hatásos kifejezője volt, mestereinek tanításaiban a haladás-ellenesség és az irracionális összetartozását felismerve, azokat buzgón ültette át magyar talajra. Az az út, amelyet Pauler végigjárt, Lotze, Husserl és Bolzano nyomán abszolút terméketlenné bizonyult.

Fogarasi Béla megállapítása Husserlrel kapcsolatban érvényes Paulerre is. Azt mondja Fogarasi, hogy Husserl kísérletének szükségképpen kudarcra kellett végződnie az apriori formák elméletének megalkotására vonatkozóan, mert a logikai formákról szóló tanításnak csak a valóságos lét és a valóságos gondolkodás lehet alapja, nem pedig az irracionális. Méginkább kudarcot vallott ez a kísérlet Paulernél, hiszen amíg Husserl a matematikára igyekszik apriori logikáját alapozni, addig Pauler Platon idea tanára alapít. Színvonaltalanabb, üresebb, semmitmondóbb mestereinél. Logikájának logikátlanságát a csillogó formák, a tetszetős hármasság beosztás és külsőleges rendszerezés sem tudja eltüntetni.

A pauleri filozófia jelentőségét nem szabad lebecsülnünk. Kétségtelen, hogy a Horthy-korszak legbefolyásosabb filozófusa volt. Életműve a fideista és irracionalista filozófia széles értelmiségi körökben való elhívtése volt. E feladatot, azt mondhatjuk, komoly sikerrel végezte el. A magyar értelmiséget meg tudta nyerni. Ezt nem utolsósorban gondosan felépített munkái révén, a formai követelmények szigorú szem előtt tartásával tudta elérni. Többek között ezért is fontos a pauleri csillogó formák mögött meglévő velejéig reakciós tartalom teljes feltárása.

A marxista filozófusok feladata e filozófia tarthatatlanságát, reakciós osztálytartalmát, és ezzel szorosan összefüggő színvonaltalan eklekticizmusát eleplezni. E dolgozat a logikai alapelvek bírálatán keresztül kísérelte meg a feladat egy részét megoldani.

АГНОСТИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ ОСНОВНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ ЛОГИКИ У АКОША ПАУЛЕР

Анна Мадарас

В сочинении изучаются взгляды на основные положения логики венгерского представителя школы чистой логики Акоша Паулера. К этому необходима широкая критика чистой логики путем анализа логической концепции Больzano, Лотце, Гуссерля (Bolzano, Lotze, Husserl). Это современное направление логики, которое в полной мере остается в рамках формальной логики, выросло из почвы идеализма у Лотце, а у Гуссерля оно стало целиком и полностью иррациональным. Постановка логики на иррациональные начала выражается в том, что сторонники данной школы рассматривают интуицию как единственный метод логического познания, в результате чего действительность, переживание, знание или незнание оказываются на одном и том же уровне, любое из них может быть предметом логики.

Прежде, чем приступить к изучению паулеровского понимания основных положений логики, необходимо сравнить основные логические положения Аристотеля и Гегеля.

В результате такого сравнения можно установить, что чистая логика означает шаг назад не только по отношению к Гегелю, но и к Аристотелю.

В своей логике Паулер эклектически увязывает объективную идеалистическую основу Лотце с иррациональной основой Гуссерля. Его главное требование по отношению к основным положениям сводится к тому, чтобы последние были окончательными формальными предположениями любой истины. Истина в свою очередь существует, если она действительна, действительность же ничего общего не имеет с существованием.

Подобно своим учителям Паулер приходит к основным положениям логики на началах непосредственного ученого, само собой разумеющегося признания. Его метод заключается в «редукции», с помощью которой можно придти от известных положений к положениям, заранее нам известным. С помощью этой редукции хочет сформулировать Паулер три основных положения своей логики — положения *тождественности*, *связи* и *классификации*.

Принимая от традиционной логики принцип тождественного Паулер заменяет формулу «А есть А» формулой «А только А». Тем самым он хочет устранить из логики принцип противоречия. (Сочинение доказывает, что этот способ означает у Паулера косвенное отрицание гегелевской логики.)

Принцип связи призван заменить принцип соответствующей основы. С чисто логической точки зрения связь представляет собой совершенно формальное положение, и все, что Паулер может об этом сказать, разумеется само собой.

Выдвигая классифицируемость в основное положение логики, Паулер тем самым желает придать точную, научную, логически обоснованную форму учению Платона.

Изучая основные логические положения мы увидим, что принцип тождественности является на самом деле законом мышления, даже если она фигурирует в искаженной формализмом форме; принцип связи представляет собой в свою очередь категорию гносеологии; а принцип классифицируемости есть логический способ.

Эта попытка — исследование мышления с точки зрения чистой логики — неизбежно должна была окончиться неудачей.

THE AGNOSTIC PERCEPTION OF THE LOGICAL BASIC PRINCIPLES IN THE WRITINGS OF ÁKOS PAULER

Mrs. T. Madarász

The study examines the opinions of Ákos Pauler (the Hungarian representative of the school of pure logic) concerning the logical fundamental principles. The all-out critique of pure logic — throughout the analysis of the logical conception of Bolzano, Lotze, Husserl — is necessary to this. This modern logical trend, remaining entirely within the scope of formal logic, developed — in the work of Lotze — on the ground of idealism and became in Husserl entirely irrationalistic. If logic is established on irrationalistic foundations, this brings about that the followers of this school regard the intuition as the only method of logical cognition; consequently, this school deals with reality and personal experience, knowledge or the absence of knowledge entirely on the same level, each of them may be the object of logic.

Before the examination of Pauler's perception concerning the logical fundamental principles, we have to make a comparison between the logical fundamental principles of Aristoteles and Hegel and to state that the pure logic means a regression — not only in comparison with Hegel but also with Aristoteles.

Pauler squares in its logic the objective idealistic ground of Lotze with the irrationalistic ground of Husserl in an eclectic manner. His chief requirement concerning the fundamental principles is that they be the formal precondition of every truth. The basis of truth is its validity, which has nothing in common with its existence.

Pauler comes to the logical basis principles — as his masters — on the ground of the immediate knowledge and evident comprehension. His method is the “reduction”; with this “reduction” we come from certain theses to theses we had known in advance. With the help of these reductions Pauler thinks to formulate his three fundamental principles, those of *identity*, of *connection* and of *classification*.

The principle of identity takes Pauler from the traditional logic and alternates the formula *A est A* with the formula *A is only A*. With this he means to eliminate the

principle of contradiction from the logic. (We are going to prove in the study that this logical course means in the writings of Pauler the indirect negation of Hegel's logic.)

The principle of connection is destined to replace the principle of sufficient ground. The connection is in respect of pure logic an entirely formal principle, everything what Pauler can say on it is its evident character.

With the logical basis principle of classification, respectively of its elaboration, Pauler wants to give a precise scientific, logically well-founded form to Platon's science of ideas.

If we examine the logical fundamental principles, we can see that the principle of identity is really a rule, a law of our thinking, although it appears there in a form distorted by formalism; the principle of connection, however, is an epistemological category; the principle of classification is — in turn — a logical category.

This attempt, the examination of thinking from a purely logical point of view, was bound to end in failure.

DIE APRIORISTISCHE AUFFASSUNG DER LOGISCHEN GRUND-PRINZIPIEN BEI ÁKOS PAULER

Frau T. Madarász

Die Ansichten von Ákos Pauler über die logischen Grundprinzipien werden untersucht. Hierzu erweist sich eine umfassende Kritik der reinen Logik im Wege der Analyse der logischen Konzeptionen Bolzanos, Lotzes und Husserls als unerlässlich. Diese moderne logische Richtung, die in vollem Masse innerhalb des Rahmens der formalen Logik verblieben ist, entsprang bei Lotze dem Boden des Idealismus, und wurde bei Husserl restlos irrationell. Die irrationelle Grundlage kommt darin zum Ausdruck, dass die Anhänger dieser Schule die Intuition als das einzige Mittel der logischen Erkenntnis anerkennen und als dessen Folge die Realität, das Erlebnis, das Wissen oder Nicht-Wissen auf dasselbe Niveau gelangen, was immer der Gegenstand der Logik sein möge.

Bevor wir die Paulersche Auffassung über die logischen Grundprinzipien untersuchen, erscheint es notwendig, die logischen Grundprinzipien von Aristoteles und Hegel zu vergleichen. Auf Grund dieses Vergleiches kann festgestellt werden, dass die reine Logik nicht nur im Vergleich mit Hegel, sondern auch mit Aristoteles einen Rückschritt bedeutet.

Pauler verbindet in seiner Logik auf eklektische Weise die objektive idealistische Grundlage von Lotze mit der Husserlschen irrationellen Grundlage. Seine Hauptforderung an die Grundprinzipien besteht darin, dass diese endgültige formelle Voraussetzungen für jede Wahrheit darstellen sollen. Die Art des Bestehens der Wahrheit ist aber die Gültigkeit, die mit dem Sein nichts zu tun hat.

Pauler gelangte zu den logischen Grundprinzipien, ähnlich wie seine Lehrer, auf Grund der unmittelbaren Erkenntnis, der evidenten Einsicht. Seine Methode ist die „Reduktion“, mit deren Hilfe wir zu solchen Thesen gelangen, die wir schon von vornherein gekannt haben. Mit Hilfe dieser Reduktion glaubt Pauler seine drei Grundprinzipien, das Prinzip der *Identität*, der *Relation* und der *Klassifizierung* formulieren zu können.

Das Prinzip der Identität wird von Pauler aus der traditionellen Logik übernommen und erlässt die Formel „A ist A“ lediglich durch die Formel „A ist nur A“ ab. Damit will er das Widerspruchsprinzip aus der Logik ausschalten. In der Studie beweisen wir, dass dieses Verfahren bei Pauler die indirekte Negierung der Hegelschen Logik bedeutet.

Das Prinzip der Relation ist berufen das Prinzip des Satzes vom zureichenden Grund zu ersetzen. Vom reinen logischen Standpunkt aus ist die Relation ein rein formelles Prinzip, und alles, was Pauler darüber zuzagen hat, ist lediglich ihre Evidenz.

Dadurch, dass Pauler die Klassifizierbarkeit zum logischen Grundprinzip erhebt, will er der Ideenlehre Platons eine präzise, wissenschaftliche, logisch begründete Form geben.

Wenn wir die logischen Grundprinzipien untersuchen, sehen wir, dass das Prinzip der Identität eigentlich ein Denkgesetz ist, selbst wenn es in einer durch den Formalismus entstellten Form erscheint; das Prinzip der Relation ist aber eine erkenntnistheoretische Kategorie; und das Prinzip der Klassifizierung wieder ein logisches Verfahren.

Diesem Versuch, der Erforschung des Denkens vom Standpunkt der reinen Logik aus, musste Zwangsläufig ein Misserfolg beschieden sein.